

Ks. Tymon Tytus CHMIELECKI

POCZĄTKI CHRZEŚCIJAŃSTWA W GRUZJI (I-VII w.)

Gruzja jest jednym z niewielu krajów cieszących się trwałą obecnością orędzia chrześcijańskiego od samego zarania jego istnienia. Niezwykle bogate i jeszcze do końca nie zbadane dzieje chrześcijaństwa gruzińskiego, przeplatały się w biegu historii z ciągłą niemal walką tego niewielkiego narodu o zachowanie wiary i niezależności religijnej wobec zagrożeń z zewnątrz. Kościół gruziński przetrwał jednak wszelkie burze i właśnie dlatego warto bliżej zapoznać się z dziedzictwem kulturowym, które wnosi on dzisiaj do duchowego skarbca narodów chrześcijańskich.

Istnieje bardzo interesujący wachlarz podań i legend związanych z początkami chrześcijaństwa w Gruzji. Mimo faktu, iż wiele z nich opiera się na zdarzeniach, które w dobie obecnej nie sposób uznać za prawdziwe, lub które wręcz szokują swą wybujałą treścią¹, głębokie zakorzenienie wielu z nich w tradycji Kościoła gruzińskiego, spowodowało uznanie niektórych w dalszym ciągu za rzeczywiste². Jedne z nich chcą widzieć Apostoła Andrzeja, tzw. Protoklita (pierwszego powołanego) w roli pierwszego misjonarza Gruzji³, inne zaś wiążą początki chrześcijaństwa ze sprowadzeniem do Gruzji najcenniejszej relikwii i legendarnej „świętości” gruzińskiej, to jest tuniki Chrystusa⁴,

¹ Do takich należy niewątpliwie apokryficzny szczegół, według którego Matka Boża miała, na prośbę swego Syna wyrażoną w specjalnym objawieniu, „podarować” Apostołowi Andrzejowi swą własną ikonę, wysyłając go na pracę misyjną do Gruzji. Zob. R. Janin, *Géorgie*, DThC VI 1245.

² Podania te włączone zostały m. in. w *Kartlis Cchowreba* – zbiór starożytnych kronik gruzińskich, ułożony dopiero w XVIII w. za panowania króla Wachtanga VI (1675-1737), lecz opierający się na źródłach od VII w. wzwyz. Opublikował go po francusku M. Brosset w swojej historii Gruzji: *Histoire de la Géorgie*, t. 1, Saint-Pétersbourg 1849. Zbiór ten nazywamy dalej *Kronikami gruzińskimi*.

³ Ludowa tradycja, podana w *Kronikach gruzińskich* głosi, że przy podziale ziem do głoszenia nauki Chrystusa przez Apostołów, Gruzja przypadła samej Matce Bożej. Do wypełnienia swej misji, po specjalnym objawieniu Syna Bożego, Maryja wybrała Apostoła Andrzeja. Po nawróceniu całego ludu gruzińskiego, św. Andrzej opuścił Gruzję, by ewangelizować inne kraje; zob. Brosset, dz. cyt., 55-61.

⁴ *Kroniki gruzińskie* donoszą, że po zniszczeniu Jerozolimy przez Nabuchodonozora, pewna liczba Żydów osiedliła się w Gruzji, głównie w Mcchecie. Arcykapłan Annasz wysłał emisariusza

która weszła nawet do herbu przedstawicieli dynastii Bagrationich (Bagratydów), sprawującej rządu w tym kraju na przestrzeni około tysiąca lat⁵.

Powołując się na badania M. Giawakowa⁶, R. Janin twierdzi, że działalność św. Andrzeja Apostoła w Gruzji jest czystą hipotezą, gdyż o tej postaci wzmiankują źródła dopiero w X wieku: „Owa legenda została prawdopodobnie stworzona przez mnichów gruzińskich w imperium bizantyjskim, którzy chcieli podkreślić wobec kleru bizantyjskiego niezależność swego Kościoła. Ponieważ Grecy, chcąc usprawiedliwić swe tendencje separatystyczne w stosunku do Rzymu, twierdzili, że Bizancjum zostało nawrócone przez św. Andrzeja Protoklita, Gruzini, żeby nie okazać się gorsi, wysunęli pretensje do tego samego Apostoła, jako do pierwszego misjonarza ich ojczyzny”⁷. Nie można jednak całkowicie wykluczyć ewentualnego wpływu misji św. Andrzeja na terenach przynajmniej zachodniej Gruzji (Kolchida, później Lasyka), a to ze względu na niektóre świadectwa jego działalności na terenach Scytii⁸, która leży na północ od Gruzji i naturalna droga lądowa do Scytii wiodłaby przez Kolchidę (dziśszą Abchazję)⁹. Takiego zdania jest też obrońca tradycji apostołskiej, M. Tamaraszwili¹⁰, jak również oficjalne przeświadczenie Kościoła gruzińskiego o swych korzeniach. Postać św. Andrzeja Apostoła ugruntowała się tak głęboko zarówno w historii, jak i w liturgii kościelnej, iż trudno o zajęcie tu zdecydowanie przeciwnego stanowiska; tym bardziej, że nawet odważna skądinąd negacja oddziaływania tej postaci w Gruzji byłaby tylko kolejną hipotezą.

do swych współziomków na Kaukazie, by udali się do Miasta Świętego i wypowiedzieli się na temat Jezusa, który uznawał się za Mesjasza. Gruzini Żydzi oddelegowali dwóch spośród siebie, Elioza z Mcchety i Longinoza z Karsanu, którzy przybyli do Jerozolimy na sam moment ukrzyżowania Chrystusa. Wtedy to, rzucając losy o tunikę ukrzyżowanego, przypadła ona w udziale delegatom z Mcchety. W ten sposób Elioz i Longinoz przywieźli tunikę do Mcchety, a gdy siostra Elioza zobaczyła ją, to z wielkim płaczem i wzruszeniem przycisnęła ją do piersi i zmarła. Spowodowało to wielkie poruszenie w całym mieście. Król Aderki, zachwycony pięknem tuniki, chciał nawet ją nałożyć, ale pomny śmierci siostry Elioza nie odważył się na to. Elioz pochował swą siostrę razem z tuniką, a nad jej grobem wyrósł ogromny dąb (zob. tamże, 53). Kościół gruziński czci siostrę Elioza pod imieniem św. Sydonii.

⁵ Jest to jedna z najdłużej panujących dynastii na świecie. Według legendy wywodzi się ona od królów izraelskich Dawida i Salomona. W królewskim herbie widnieje, oprócz tuniki Chrystusa – symbolu Gruzji, także harfa i proca króla Dawida. W linii gruzińskiej ojcem dynastii jest Aszot Bagrationi, władca państwa Teo-Klardżeti w latach 780-826. Ostatnim przedstawicielem Bagrationich przed aneksją Gruzji przez carską Rosję był król Kartlii i Kachetii Jerzy XII (1800).

⁶ Por. „*Moambé*” (czasopismo gruzińskie), Tiflis 1900, n. 6, 35-50.

⁷ Por. Géorgie, art. cyt., 1245 (nasze tłumaczenie z francuskiego).

⁸ Jest to głównie świadectwo Orygenes, por. *Commentaria Origenis in Genesim*, PG 12, 92A, a także: Euzebiusza, por. *Historia Ecclesiastica* III 1, PG 20, 216A; św. Eucheriusza (449), por. *Instrukciones* I, PL 50, 809 i św. Izydora (639), zob. *De ortu et obitu Patrum* 30, PL 83, 151A, i in.

⁹ Scyci zamieszkivali do czasów inwazji Hunów (V w.) stepy na północ od Morza Czarnego i rozciągali swe granice na wschód aż do Wołgi oraz na południe do szczytów Kaukazu.

¹⁰ Por. szeroko na ten temat: M. Tamarati, *L'Église géorgienne des origines jusqu'à nos jours*, Rome 1910, 120-133.

Jeszcze bardziej skomplikowana jest sprawa tuniki Chrystusa. Kościół gruziński rości bowiem pretensje do jej posiadania od samych początków (tj. od I w.), a głębokie i niezatarte ślady czci wobec domniemanej relikwii, tak w liturgii, jak i w zwyczajach ludu gruzińskiego, utrudniają znacznie „swobodę” obiektywnej oceny¹¹. Według tradycji tunika Chrystusa miała położyć jakby podwaliny pod rozwój chrześcijaństwa w tym kraju i miała znajdować się w stołecznym mieście Mcheta od I w. do czasów najazdów arabskich w VII wieku. Dalsze jej losy nie są znane. Sam fakt sprowadzenia tuniki do Gruzji budzi wiele zastrzeżeń, gdyż jest on udokumentowany jedynie w źródłach średniowiecznych zebranych w XVIII w. w *Kartlis Cchowreba*¹². Tamaraszwili, z właściwą sobie dokładnością i ostrożnością, podjął próbę obrony wiarygodności tej relikwii, ale wyraźnie brak mu argumentów na przekonywujące uzasadnienie swej tezy¹³. Stara się on najpierw zdementować historyczność dwóch podobnych relikwii, znajdujących się w podparyskim Argenteuil i w niemieckim Trewirze, chociaż nie wyklucza ewentualności, że tunika gruzińska mogła przejść przez ręce Arabów i dostać się do Trewiru¹⁴. Zdecydowanie zaś sprzeciwia się innej jeszcze tradycji, a mianowicie, że święta szata została w 1625 r. подарowana przez perskiego szacha carowi rosyjskiemu Michałowi Fiedorowiczowi, jak tego chcą pewne podania rosyjskie¹⁵. W argumentacji pozytywnej bazuje się na tekstach ze wspomnianych wyżej *Kronik*, po czym, jakby nie mając innego wyjścia i nie chcąc rzucić cienia wątpliwości na tak wielką „świętość” narodową¹⁶, przechodzi do argumentu „z wiary”, który dla badań naukowych nie jest wyznacznikiem: „To, że kraj ten posiadał znamienity przywilej stania się depozytariuszem świętej Tuniki Jezusa zaraz po Jego Męce, zawdzięczamy wierze, głębokiemu przeświadczeniu, powszechnej i nieprzerwanej tradycji ludu gruzińskiego. Jeśli tradycja ludów ma jakąś wartość dla historii, to niewątpliwie tutaj znajduje ona swe zastosowanie i nie może pozostać bez echa; przyjmuje ona niewątpliwie za bazę fakt historyczny. Inaczej wydaje nam się niemożliwym jej wytłumaczenie [...]. Tradycja gruzińska, cho-

¹¹ Tunika Chrystusa urosła przez wieki do takiej świętości narodowej, że wszelkie próby zdemaskowania legendarnego charakteru podań o jej autentyczności, zakrawają prawie na zamach na „rację stanu” Kościoła i narodu gruzińskiego.

¹² Por. wyżej przyp. 2.

¹³ Por. *L'Église géorgienne*, dz. cyt. 95-119.

¹⁴ Por. tamże s. 117 : « La Géorgie a presque toujours été le théâtre des guerres les plus sanglantes [...]. De bonne heure, les Arabes commencerent a y faire des incursions. En 642, leurs émir s'emparèrent de la Géorgie et la ruinèrent de fond en comble [...]. C'est alors sans doute qu'ils enlevèrent la sainte Robe, avec beaucoup d'autres reliques. De leurs mains sacrilèges, elle aura passé plus tard à l'Eglise de Trèves, s'il est vrai que celle-ci possède la Tunique sans couture ».

¹⁵ Por. tamże, 118.

¹⁶ Trzeba pamiętać, że cytowany autor, oprócz tego że był księdzem rzymsko-katolickim, słynnym uczonym i historykiem, to przede wszystkim był on Gruzinem i za takiego się w pełni uważał.

ciaż być może nie całkowicie pozbawiona legendarnych śladów, jest powszechna i bardzo cenna dla pobożności ludu kaukaskiego; jest ponadto bardzo stara, gdyż dokumenty do dziś znalezione na jej korzyść, sięgają VII wieku. Przede wszystkim wycisnęła ona głębokie i niezatarte ślady tak na liturgii, jak i na obyczajach tego ludu. Żeby móc jej zaprzeczyć, potrzeba absolutnie dokumentów pozytywnych i nie podlegających żadnej dyskusji”¹⁷.

Obok przepowiadania św. Andrzeja Apostoła i sprowadzenia tuniki Chrystusa, istnieje trzeci fakt, który możemy nazwać „przedhistorycznym”, gdyż znowu jedynie tradycja stała się jego rzecznikiem. Jest to cudowne, samoczynne wzniesienie się jednej z kolumn pierwszego gruzińskiego kościoła w IV wieku¹⁸. Fakt ten, połączony z historią świętej tuniki, został otoczony przez Gruzinów wspólnym kultem, który znalazł wyraz w ustanowieniu specjalnego święta na pamiątkę tych dwóch wydarzeń¹⁹. Wiele cudów przypisuje się zarówno kultowi cudownej kolumny, jak i tuniki. Podobnie, w gruzińskiej ikonografii oba te zdarzenia zajmują czołowe miejsce. Szczególnie znana jest ikona przedstawiająca apoteozę Kościoła gruzińskiego: nad pogrzebaną w ziemi postacią kobiecą z tuniką Chrystusa (św. Sydonia), wyrasta dąb, nad którym zawisa kolumna tryskająca promieniami, a wokół gromadzą się liczni gruzińscy święci ze świętą Nino i jej charakterystycznym krzyżem z gronowych witek powiązanych warkoczami na czele.

Historyczna analiza pierwszego okresu chrystianizmu pozwala stwierdzić, iż o początkach chrześcijaństwa w Gruzji wiemy niewiele. Poza omówionymi tradycjami sięgającymi I w., istnieje absolutna luka na przestrzeni kolejnych trzech stuleci i dopiero 1. poł. IV w. można uznać za początek historycznej ewangelizacji tego kraju²⁰, związanej z postacią i działalnością misyjną jeńca

¹⁷ Por. Tamarati, *L'Église géorgienne*, dz. cyt. 115 i 119 (nasze tłumaczenie z francuskiego).

¹⁸ Świątynię tę nazwano później „Sweti Cchoweli” (tzn. „Kolumna życia”) i do dzisiaj katedra w Mcchecie nosi tę nazwę.

¹⁹ Obchodzono je 1 października.

²⁰ Różni autorzy podają różne daty chrztu Gruzji: „il faut placer la conversion de la Géorgie entre les années 320 et 330” (Janin, *Géorgie*, art. cyt., 1246); „Il cristianesimo penetrò nella Georgia nel IV secolo. Come apostolo della Georgia è considerata una prigioniera cristiana, Santa Nina. Essa convertì al cristianesimo il re Mirian verso il 320-330, il quale domandò all'Imperatore Costantino l'invio di missionari” (*Oriente Cattolico Cenni storici e statistiche*, Città del Vaticano 1974⁴, 191); „Le Kartli ou Ibérie (Géorgie orientale) reut le christianisme dans le première moitié du 4e siècle” (G. Garitte, *Géorgienne (littérature spirituelle)*, DS VI 244); „Die Bekehrung Ost-Georgiens wurde Mitte des 4.Jh. durch eine Kriegsgefangene Nino eingeleitet” (M. Hamann, *Georgien*, LTK IV 490); „Più probabile è la conversione al Cristianesimo del re Mirian nel 322, per influenza di una prigioniera di guerra, Santa Nino” (A.M. Bozzone, *Georgia*, w: *Dizionario ecclesiastico*, t. 2, Torino 1955, 51); „l'arrivée de Nino en Géorgie, d'après la *Chronique géorgienne* aurait eu lieu en 323” (M. Tamarati, dz. cyt., 198); „W roku 324, król Iberii Mirian oficjalnie porzucił pogaństwo i z rąk św. Niny i biskupa Joana przyjmuje wraz ze swą rodziną chrzest” (J. Kawtaradze, *Gruzja w zarysie historycznym*, Warszawa 1929, 14); „Przyjęcie przez Gruzinów wiary chrześcijańskiej – ok. 330 r.” (D.M. Lang, *Dawna Gruzja*, Warszawa 1972, 72); „La conver-

wojennego, kobiety, zwanej później świętą Nino. Ciekawostką jest fakt, iż dwa starożytne kraje chrześcijańskie na Zakaukaziu, Armenia i Gruzja, zawdzięczają swe nawrócenie właśnie apostołstwu postaci kobiecych, świętej Ripsimé, Gajané i Nino. Dziełem tej ostatniej było doprowadzenie do chrztu króla Iberii²¹ Miriana i jego poddanych. Jedyne wiarygodne źródło, współczesne z przekazywanymi wydarzeniami i sięgające w przybliżeniu lat osiemdziesiątych IV w., stanowi opowiadanie domniemanego króla Iberii Bakurisa²², spisane przez Rufina w *Historia Ecclesiastica*²³. Treść tego przekazu jest następująca: Wiara chrześcijańska dodała do Iberów „causam mulier quaedam captiva” (dzięki pewnej kobiecie-jeńcowi), która w imię Jezusa Chrystusa dokonała szeregu cudów. Najpierw uzdrowiła pewne dziecko, a następnie królowę. Władca Iberii, namawiany przez swą cudownie uzdrowioną żonę, nie chciał zrazu przyjąć chrześcijaństwa, ale gdy znalazł się w niebezpieczeństwie podczas polowania²⁴, przyrzekł sobie, że jeśli Chrystus głoszony przez kobietę-jeńca uwolni go z opalów, to przyjmie jego wiarę. Tak też się stało. Zaczęto wtedy budowę pierwszej chrześcijańskiej świątyni i oto kolejny cud przekonał cały lud o prawdziwości nowej religii. Po wzniesieniu dwóch kolumn, budowniczy napotkali na wielkie trudności w ustawieniu trzeciej kolumny. Wszyscy byli zniechęceni i zrażeni podjętymi wysiłkami. Modlitwy świętej sprawiły, że nad ranem kolumna sama ustawiła się pionowo i zawiśła w pewnej odległości nad ziemią. Dopiero na oczach zbiegającego się tłumu, opuściła się i osiadła na podstawie. Wówczas z wielką łatwością dokończono budowy kościoła i za radą świętej wysłano poselstwo do Konstantynopola, by u cesarza Konstantyna prosić o przysłanie misjonarzy. Wysłał on ich z radością o wiele większą, niżby miał ze zdobycia dla cesarstwa rzymskiego nieznanych ludów i królestw²⁵.

sione ufficiale dal paganesimo, che consisteva nel culto degli astri, del fuoco e degli alberi, alla fede di Cristo ebbe luogo verso il 337 sotto Costantino il Grande e sotto il re Mirian della Georgia orientale” (M. Tarchniszwili, *Georgia*, ECat VI 65); „Oficjalne przyjęcie chrześcijaństwa 337 przez Miriana króla Iberii, było zasługą św. Ninony (Krystiana, niewolnica z Kapadocji, która wyleczyła żonę króla Iberii)” (B. Kumor, *Gruzja. Dzieje chrześcijaństwa*, EK VI 236); „La Georgia fu convertita alla fede cristiana intorno al 337, sotto il re Mirian” (T. Špidlik, *Monachesimo georgiano*, DIP IV 1054); „Ustanowienie chrześcijaństwa jako religii państwowej w Iberii – 337 r.” (B. Baranowski – K. Baranowski, *Historia Gruzji*, Wrocław-Warszawa 1987, 30).

²¹ Ówczesna nazwa Gruzji wschodniej.

²² Według Tamaraszwili był to jeden z mniejszych książąt Iberii, nie znany historiografii gruzińskiej, zob. Tamarati, dz. cyt., 164.

²³ Por. *Historia Ecclesiastica* I 10, PL 21, 480-482 (*De conversione gentis Iberorum per captivam facta*).

²⁴ Niespodziewanie nastąpiły ciemności i król zagubił się (być może chodziło o całkowite zaćmienie słońca).

²⁵ Por. Rufinus, *Historia Ecclesiastica* I 10, PL 21, 482C: „Quibus ille cum omni gaudio et honore transmissis, multo amplius ex hoc laetatus est, quam si incognitas Romano imperio gentes et regna ignota iunxisset”.

Należy zaznaczyć, że omawiane źródło nie przekazuje ani imienia, ani pochodzenia świętej, ani też nie opisuje jej dalszej działalności misyjnej. To, czego dowiadujemy się, ogranicza się do uznania postaci kobiecej o silnej wierze, która dostając się do niewoli w wyniku jakiejś wojny prowadzonej zwycięsko przez Iberów prawdopodobnie w którejś z pobliskich prowincji imperium rzymskiego²⁶, trafia na tereny dzisiejszej Gruzji i swą silną osobowością, popartą niezwykłymi zjawiskami, nawraca władcę kraju i skłania go do szukania u Konstantyna Wielkiego misjonarzy. Być może imię Nino, nadane świętej przez tradycję, pochodzi od słowa „Nonna”, którym już wcześniej określano dziewice poświęcone Bogu²⁷. Święta czczona jest również w Kościele Rzymsko-Katolickim, ale pod imieniem Chrystiana. *Martyrologium Rzymskie* wyznacza jej święto na 15 grudnia²⁸, podczas gdy w Kościele gruzińskim święto to przypada 15 stycznia.

Tamaraszwili dostrzega w pierwszych inwazjach islamskich (VII-X w.) przyczynę utraty autentycznego żywotu Apostołki Gruzji²⁹, o której nie posiadamy poza Rufinem żadnej pewnej wiadomości. Temat świętej podejmują wprowadzając liczni historycy greccy³⁰, arabscy, syryjscy i koptyjscy³¹, dodając lub ujmując niektóre szczegóły ze świadectwa Rufina, a także szczególnie bujnie rozwinęły go późniejsze apokryfy gruzińskie, często wiążące nawrócenie Gruzji z ewangelizacją Armenii³². Nie mogą one jednak zapełnić wyraźnej

²⁶ Por. Janin, *Géorgie*, art. cyt., 1246.

²⁷ Por. tamże, 1247.

²⁸ W *Martyrologium Romanum* (*Decimo octavo Kalendas Ianuarii*), ed. III (Taurini – Roma 1939, s. 476) czytamy: „Apud Iberos, trans Pontum Euxinum, S. Christianae ancillae, quae miraculorum virtute gentem illam tempore Constantini ad fidem Christi perduxit”, zob. też Tamarati, dz. cyt., 193.

²⁹ Por. tamże, 160.

³⁰ Por. Socrates, HE I 20, PG 67, 129-134; Sozomenos, HE II 8, PG 67, 953-956; Theodoretus, HE I, 23, PG 82, 972-973.

³¹ Por. liczne źródła cytowane w oryginale: Tamarati, dz. cyt., 165-175.

³² Chodzi o manuskrypt zawierający dwa podania: kronikę zatytułowaną *Nawrócenie Gruzji* oraz *Żywot świętej Nino*. Odkrył go w 1889 r. w klasztorze Iwiron na Górze Athos prof. Marr z Sankt Petersburga (zob. N. Marr, *Voyage d'étude au mont Athos* (po rosyjsku), Saint-Petersbourg 1899; tenże, *Opisanije gruzińskich rukopisnej sinajskiego monastyrja*, Moskwa 1940). Manuskrypt obejmuje wydarzenia do IX w. i pochodzi z okresu późniejszego, chociaż pierwsza część *Nawrócenia Gruzji* być może sięga VII w. (zob. Tamarati, dz. cyt., 113 i 179; Janin, dz. cyt., 1249). Z *Nawrócenia Gruzji* dowiadujemy się m. in., że św. Nino prowadziła działalność w Armenii razem ze świętymi bohaterkami tego kraju, Ripsimé i Gajané. Po męczeńskiej śmierci tych ostatnich, Nino z Armenii udała się do Mcchety, gdzie przez trzy lata pozostawała w ukryciu, a następnie rozpoczęła pracę misyjną. Po apelacji do cesarza Konstantyna, tenże wysłał do Gruzji biskupa Jana, dwóch księży i jednego diakona, zaopatrując ich w ikonę Zbawiciela i krzyż dla św. Nino. Duchowni ochrztili króla Miriana z całym jego dworem, a następnie lud gruziński. Nino szerzyła wiarę razem z księdzem Jakubem przybyłym z Grecji. Zmorzona chorobą, zmarła w Kachetii w czternastym roku po przybyciu do Gruzji i 338 r. po „Wniebowstąpieniu Chrystusa” (chodzi zapewne o narodzenie Chrystusa). Zob. Tamarati, dz. cyt., 176-178. Żeby dostarczyć pobożności ludowej więcej szczegółów dotyczących

luki, spowodowanej brakiem pełniejszych autentycznych źródeł historycznych. Chociaż życie świętej spowite jest najróżniejszymi legendami, to posiadany zasób świadectw oraz autentyczność kultu świętej wyklucza praktycznie możliwość nie uznania Apostołki Gruzji za postać historyczną.

Kim byli przysłani przez cesarza Konstantyna misjonarze, dokładnie nie wiadomo. W późniejszych nieautentycznych źródłach gruzińskich spotykamy imiona biskupa Jana i kapłana Jakuba, którzy mieli dokonać chrztu Gruzji. Nie podano jednak, skąd przybyli oni na Zakaukazie. Tradycja doszukuje się początków pierwszej hierarchii kościelnej w Gruzji we wpływach patriarchatu antiocheńskiego. Jest to bardzo możliwe, gdyż rzeczywiście Kościół gruziński zależał hierarchicznie od Antiochii aż do VIII stulecia. Być może związek ten powstał już za czasów św. Nino. Brak jednak jakiegokolwiek dokumentu, który tłumaczyłby, w jaki sposób zawiązała się ta relacja. Uczeni twierdzą, iż najprawdopodobniej powodem musiała tu być praca misjonarzy przybyłych właśnie z Antiochii. W przeciwnym razie nie wiadomo, gdzie szukać przyczyn takiej zależności. Tamaraszwili wysuwa hipotezę, że jednym z pierwszych misjonarzy Gruzji był sam biskup Eustacjusz, patriarcha antiocheński, którego Konstantyn Wielki mógł wysłać do Gruzji przed objęciem przez niego tronu patriarchy w 324 roku³³. Janin nieznacznie modyfikuje tę tezę, przyznając nie Eustacjuszowi, lecz jakiemuś wyznaczonemu i konsekrowanemu przez niego biskupowi (może o imieniu Jan, jak chcą tego gruzińskie podania), rolę pierwszego biskupa działającego wśród Gruzinów. Według Janina, poselstwo króla Miriana mogło przybyć do Konstantynopola jeszcze w czasie Soboru Nicejskiego (325). Cesarz mógł powierzyć wtedy misję gruzińską wybranemu przed rokiem patriarche antiocheńskiemu Eustacjuszowi, biorąc pod uwagę znaczące wpływy Antiochii w tym okresie na całym Wschodzie (z wyjątkiem Egiptu) i uważając za rzecz naturalną wybór właśnie Antiochii do organizacji nowych Kościołów na wschodnich rubieżach. Taka interwencja miałaby pozyskać dla tego patriarchatu prawo suwerenności nad Kościołem gruzińskim³⁴.

pochodzenia i życia świętej, gruzińscy hagiografowie dali upust swej fantazji w *Żywocie świętej Nino*. Spotykamy tam m. in. nowe postacie, jak ojca świętej, Zabulona, który pochodził z Kapadocji, matkę, która okazuje się siostrą patriarchy jerozolimskiego Juwenala, Miałforę – Ormiankę, u której Nino służyła przez 12 lat, Nanę – żonę króla Miriana, Rewa – syna królewskiego wraz z żoną Salomé, Sydonię – córkę kapłana Abiatara i towarzyszkę świętej Nino i innych. Dowiadujemy się ponadto o drugim poselstwie do cesarza Konstantyna, pod egidą biskupa Jana, uwieńczonym przysłaniem z Konstantynopola wielu duchownych i architektów do budowy kościołów, a także licznych relikwii. *Żywot świętej Nino* zawiera również *Testament króla Miriana* oraz *List Konstantyna do Miriana*. Pierwszy z nich donosi m. in., że Mirian był 37 królem Mchety (wg *Nawrócenia Gruzji* – 28, a wg *Kronik gruzińskich* – 24), wspomina cudowne wzniesienie kolumny i mówi o cudownym drzewie, z którego król wykonał trzy krzyże. Drugi zaś wprowadza nowy element, całkowicie nieznany, o zwróceniu Mirianowi jego syna przez cesarza w imię wiary, zob. tamże, 179-196.

³³ Por. Tamarati, dz. cyt. 197-198.

³⁴ Por. Janin, art. cyt., 1247.

Tradycja przypisuje królowi Mirianowi długich 77 lat rządów krajem (265-342), a Kościół gruziński otoczył czcią świętych zarówno samego władcę, jak i jego żonę Nanę (wspólne święto 6 sierpnia), a także „trzech pierwszych chrześcijan”: Sydonię wraz z ojcem Abiatarem (święto 1 października) i Salomé z Perożawry, żonę króla Rewa (święto 15 stycznia)³⁵.

O okresie bezpośrednio następującym po przyjęciu chrześcijaństwa w Gruzji przez króla Miriana i o ustanowieniu pierwszych hierarchów wiemy bardzo niewiele. Nie zachowały się bowiem żadne autentyczne źródła z tamtego okresu, a posiadane dokumenty sięgają późniejszych wieków. W wyniku tej luki, uczeni zmuszeni są do czerpania informacji jedynie z dostępnych im źródeł, zaznaczając przy tym ich niepewną wartość historyczną. Należy podkreślić zaraz na początku, iż mowa tu o terenach macierzystych dla Gruzji, a więc o Iberii, ze stolicą w Mcchecie, a potem w Tbilisi. Ziemie Gruzji zachodniej (Kolchida – Lazyka – Abchazja) otrzymały bowiem organizację kościelną prawdopodobnie nieco później³⁶.

Jak już wspomniano, najbardziej wiarygodne przypuszczenia każą doszukiwać się w Kościele antiocheńskim źródeł pierwszej organizacji kościelnej na tych terenach. Tradycja nadała pierwszemu biskupowi Gruzji imię Jan. Jego dzieło miał kontynuować później biskup Jakub, pozyskując coraz szersze masy dla nowej wiary. W tym początkowym okresie zaczęły prawdopodobnie powstawać nowe kościoły, w których sprawowano liturgię bizantyjską w języku greckim. Częste najazdy perskie od samego początku utrudniały działalność misyjną, narzucając miejscowej ludności mazdeizm³⁷. Król Arczil I (410-434) miał odnieść zwycięstwo nad Persami i rozprawić się z mazdeizmem³⁸. Reorganizując Kościół, ustanowił biskupa Mobidana, który będąc zwolennikiem herezji Ariusza, miał zostać ekskomunikowany przez specjalnie zwołany na tę okazję synod (złożony z duchownych cieszących się autorytetem w Gruzji)³⁹. Kilka lat później miał przybyć z Konstantynopola biskup Michał, w celu nadania odpowiedniego wykształcenia królowi Wachtangowi I Gorgosalowi (446-499). Obrany na głowę Kościoła gruzińskiego, walczył z mazdeizmem, lecz wkrótce wpadł w niełaskę króla i został zastąpiony przez innego Greka z Konstantynopola⁴⁰.

To właśnie wtedy, jak tego chcą *Kroniki gruzińskie* oraz apokryf *Nawrócenie Gruzji*, w roku 471, Mccheta otrzymała pierwszego Katolikos-Patriarchę,

³⁵ Por. Tamarati, dz. cyt., 197.

³⁶ Zob. niżej.

³⁷ Mazdeizm lub inaczej zoroastryzm (od imienia proroka Zaratustry) – religia starożytnej Persji, akcentująca dualizm między dobrem a złem i propagująca kult ognia.

³⁸ Jak Konstantyn Wielki wyruszył przeciw Persom pod sztandarem Krzyża, por. Tamarati, dz. cyt., 201.

³⁹ Por. tamże, 203.

⁴⁰ Por. Brosset, *Histoire de la Géorgie*, dz. cyt., 151.

którym miał zostać niejaki Piotr. Tę datę tradycja uznaje za rok uzyskania autokefalii przez Kościół gruziński. Według powyższych źródeł, na prośbę króla Wachtanga, cesarz Leon I polecił patriarche antiocheńskiemu wyznaczyć nowego biskupa na miejsce Michała, którym miał zostać właśnie Piotr. Tezę o uzyskaniu niezależności hierarchicznej w V w. potwierdza świadectwo patriarchy antiocheńskiego Teodora Balsamona z XII w., w którym mowa o decyzji synodu antiocheńskiego udzielającej Kościołowi Iberii autokefalii, lecz pod patronatem patriarchy Antiochii⁴¹. *Kroniki gruzińskie* podają natomiast, że pełna autonomia miała mu być przyznana dopiero przez VI Sobór ekumeniczny (Konstantynopolitański III – 680 r.)⁴², co absolutnie nie wynika z akt tego Soboru, i jest raczej tezą nie do przyjęcia. Wpływy Antiochii jednak nie ustały. Według relacji melchickiego mnicha Nikona⁴³ z XI w., dwóch gruzińskich mnichów przybyło do Antiochii za czasów patriarchy tego Kościoła Teofilakta (745-751) i cesarza Konstantyna Kopronima (741-775), by przedstawić trudną sytuację wynikłą z najazdów arabskich i z wakatu na tronie patriarchy gruzińskiego od śmierci cesarza Anastazego I (610). Prześladowania chrześcijan miały przeszkodzić we wcześniejszym zwróceniu się o pomoc do Antiochii. Wtedy patriarcha antiocheński zwołał synod, który autoryzował biskupów gruzińskich do wolnego wyboru ich katolikosa i nie nałożył im innego ciężaru, jak tylko obowiązek wspomnienia swego imienia w liturgii oraz uiszczenia rocznego podatku. Powyższa danina była regularnie płacona aż do czasów patriarchy Jana III (987-1010), który zrzekł się tego prawa na rzecz patriarchy jerozolimskiego. Reasumując możemy stwierdzić, że Kościół gruziński prawdopodobnie po otrzymaniu własnego katolikosa w V w., uzyskał pełną niezależność od Antiochii mniej więcej w połowie VIII stulecia, za pierwszego zaś katolikosa narodowości gruzińskiej uznaje się Dassabe (542-557)⁴⁴.

Kroniki wzmiankują, że z momentem uzyskania autokefalii za czasów króla Wachtanga Gorgosala, powstało w Gruzji dwanaście nowych biskupstw i nastąpił szybki rozwój chrystianizmu⁴⁵. Niedługo jednak nowo formujący się Kościół mógł doświadczać swobody: w końcu V w. Persowie przedsięwzięli nową inwazję, rozprawiając się okrutnie z tymi, którzy w miejsce starych świątyń ognia, zaczęli wznosić miejsca kultu pod znakiem krzyża. Chrześcijan gruzińskich uważali za przyjaciół Bizancjum – ich głównego wroga, i bezlitośnie tępilli⁴⁶. Król Wachtang, raniony w bitwie, zmarł i został zaliczony

⁴¹ Por. *In canonem II Concilii Constantinopolitani* II, PG 137, 320A.

⁴² Por. Brosset, *Histoire de la Géorgie*, dz. cyt., 235n.

⁴³ Por. Biblioteca Vaticana, *Codices arabici*, n. 76, 367. Podobną relację daje Efrem Mniejszy: zob. Brosset, dz. cyt., 229.

⁴⁴ Por. Janin *Géorgie*, art. cyt., 1252-1253.

⁴⁵ Por. Brosset, dz. cyt., 195.

⁴⁶ Por. Tamarati, dz. cyt. 207: „Les rois de Perse, croyant trouver dans chaque chrétien un espion, un ennemi de leur peuple et un ami des Romains (Byzantins), ne cherchaient qu' à

w poczet świętych⁴⁷. Spośród wielu męczenników tamtych czasów, wybija się postać św. Razdana, uznanego za pierwszego męczennika Gruzji⁴⁸, a także św. królowej Szuszanik, która poniosła śmierć z rąk swego męża Warksena⁴⁹. Znana jest również męczeńska śmierć św. Eustacjusza z Mcchety w VI wieku⁵⁰.

Dzieło reewangelizacji po pożodze perskiej podjęli mnisi syryjscy, którzy w liczbie trzynastu przybyli do Gruzji mniej więcej w połowie VI stulecia⁵¹. Nie znamy motywu, ani okoliczności ich przybycia. *Kroniki gruzińskie*⁵² podają, że byli z radością przyjęci przez panującego i przez katolikosa, a za przywódcę grupy mieli św. Jana Syryjczyka, zwanego Zedadzneli od góry Zaden, gdzie prowadził życie pustelnicze, dokonywał wielu cudów i przyciągał swą świątobliwą postawą licznych uczniów⁵³. Wraz z towarzyszami, św. Kio Mgwimeli i św. Dawidem Garedźeli⁵⁴, położył on podwaliny pod życie monastyczne w Gruzji i ożywił znacznie pobożność ludu. Dwóch innych Syryjczyków z grupy św. Jana Zedadzneli zostało wybranych przez katolikosa na biskupów:

persécuter la religion chrétienne partout où ils le pouvaient. D'ailleurs, combattre le christianisme et augmenter le nombre des adorateurs du feu, telle fut la règle à peu près constante de la politique de ces rois. Fidèles et zélés sectateurs de Zoroastre, ils ne pouvaient voir sans indignation la Géorgie renverser les derniers temples de leur religion et les remplacer par des églises. Ils ne tardèrent pas à fondre de nouveau sur ce pays avec toute la fureur... ”.

⁴⁷ Jego święto kościelne przypada 30 listopada.

⁴⁸ Jak głosi tradycja, był on pochodzenia perskiego i przybył do Gruzji wraz z córką króla Persji i przyszłą żoną Wachtanga Gorgosala, będąc jej nauczycielem. Został ukrzyżowany przez Persów i przeбитy strzałami. Nad jego grobem wznosi się kościół i biskupstwo w Nikozi. Czczony jest w Kościele gruzińskim 3 sierpnia.

⁴⁹ Por. Kumor, *Gruzja. Dzieje chrześcijaństwa*, art. cyt., 236.

⁵⁰ Hagiograficzny utwór pt. *Pasja świętego Eustacjusza z Mcchety*, podaje o skazaniu przez perskiego namiestnika na męczeńską śmierć (545 r.) Eustacjusza, perskiego szewca, który po przesiedleniu do Iberii przyjął chrześcijaństwo. Św. Eustacjusz został ścięty, a jego ciało pochowane w katedrze w Mcchecie. Liturgia wspomina go 29 lipca.

⁵¹ Według kroniki *Nawrócenie Gruzji*, chodzi o lata panowania króla Parsmana VI (542-557) i katlikosa Ewłale (551-557).

⁵² Odnosnie szczegółów z ich życia, czasem bardziej legendarnych niż prawdziwych, zob. Tamarati, dz. cyt., 215-223.

⁵³ Założony przez niego na górze Zaden klasztor, przetrwał jedynie do XII w., a następnie został zniszczony przez Turków Seldżuckich. Kościół gruziński obchodzi jego święto 7 maja, a ikonografia przedstawia go z niedźwiedziem, gdyż miał on oswoić te zwierzęta, przedtem zagrażające okolicy.

⁵⁴ Św. Kio działał w okolicach Mcchety. Jego sława i cuda miały sprowokować wizytę samego króla w pustelni, hojnie obdarowującego dobrami, oraz zgromadzić dwa tysiące uczniów (liczba chyba przesadzona). Założył on klasztor w Mgwime, któremu mógł dorównać w nauce kościelnej i pobożności tylko słynny klasztor z Gelati, koło Kutaisi, założony w X w. (zob. Janin, dz. cyt., 1255). W ikonografii występuje w towarzystwie wilka, którego obłaskawił, a liturgia wspomina go 9 maja. Św. Dawid zaś osiadł w pieczarze w Tibilisi i raz w tygodniu schodził do miasta, by nawracać jego mieszkańców. Później, wraz z uczniami św. Lucjanem i św. Dodo, odsunął się na pustynię, gdzie sarny karmiły go swoim mlekiem; stąd ikony przedstawiają go razem z sarnami. Założył klasztor w Garedźi. Święto liturgiczne przypada w ósmym dniu po Wniebowstąpieniu.

św. Żessé w Dcyłkani i św. Abibos (Habib) w Nekressi⁵⁵. Zespół trzynastu kompletują, znani tylko z imienia, św. Antoni Eremita⁵⁶ i św. Józef, archimandryta z miejscowości Alawerdi⁵⁷. Imiona pozostałych zakonników syryjskich nie są znane.

Osobny problem stanowią pretensje niektórych źródeł i autorów ormiańskich, według których chrześcijaństwo w Gruzji miałoby posiadać korzenie ormiańskie. Kwestia ta dotyczy wielowiekowej i niezwykle ostrej polemiki między tymi dwoma narodami, w którą nie mamy zamiaru się włączyć⁵⁸. Według ich wersji już św. Nino miała współdziałać w dziele ewangelizacji z ormiańską męczennicą z IV w., św. Ripsimé, a także miała zwrócić się do Apostoła Armenii, św. Grzegorza Oświeciciela, z prośbą o misjonarzy i o relikwie św. Krzyża⁵⁹. W konsekwencji, św. Grzegorz miał ustanowić pierwszego biskupa gruzińskiego. Teza ta jest jednak nie do przyjęcia, gdyż opiera się wyłącznie na tendencyjnych i nieautentycznych dokumentach ormiańskich⁶⁰. Poza tym Kościół ormiański pozostawał pod wpływami Cezarei, podczas gdy Gruzja zależała od Antiochii. Autorzy ormiańscy roszczą pretensje do efektywnej jurysdykcji nad Kościołem Gruzji przez całe trzy wieki (od IV do VI w.), podczas gdy Gruzini zdecydowanie odrzucają tę tezę i twierdzą, że do czasów zerwania stosunków między obydwojema Kościołami, panowały między nimi odniesienia „chrześcijańskiego braterstwa, ale nic więcej”⁶¹. Pewna współzależność niektórych terytoriów Gruzji od Kościoła ormiańskiego mogła hipotetycznie mieć

⁵⁵ Wspomnienie liturgiczne pierwszego 2 grudnia, drugiego natomiast 12 listopada. Św. Abibos przedstawiany jest na ikonach z naczyniem w lewej ręce, z którego wylewa wodę na żarzący się ogień – znak zwalczania kultu ognia, za co też został ukamienowany. O św. Żessé praktycznie nic nie wiadomo.

⁵⁶ Liturgia wspomina go 19 stycznia.

⁵⁷ Święto liturgiczne przypada 15 września.

⁵⁸ „Ciężar gatunkowy” tej polemiki, zapoczątkowanej we wzajemnym wyklęciu się obu Kościołów po drastycznej separacji w końcu VI w., dobrze oddają słowa Janina: „Depuis cette bruyante séparation une haine profonde a régné entre ces deux peuples voisins. Elle s'est même accrue au cours des âges par suite de torts réciproques et garde encore aujourd'hui toute son acuité. Vincent de Beauvais, qui écrivait au XIIIe siècle, en donne un curieux exemple: si un Géorgien, passant devant une église arménienne, sent une épine lui pénétrer dans le pied, il ne doit pas se baisser pour l'arracher afin de ne point paraître s'incliner devant l'église arménienne. Un voyageur du XVIIIe siècle [...] rapporte qu'ils s'abhorrent mutuellement, qu'ils ne s'allient jamais entre eux et que les Géorgiens ont un mépris extrême pour les Arméniens qu'ils considèrent à peu près „comme on fait des Juifs en Europe””. (dz. cyt. 1251).

⁵⁹ Mówi o tym m. in. apokryf ormiański z przełomu VII-VIII w., autorstwa Mojżesza z Koreny, por. Mose de Khorène, *Histoire de l'Arménie* II 87, Venise 1865, 169 n.

⁶⁰ Najgłośniejszym z nich jest sfalszowany w środkowym średniowieczu dokument papieża Sylwestra I, który przyznaje św. Grzegorzowi Oświecicielowi i królowi Armenii Tiridatowi serię przywilejów i jurysdykcji, w tym naznaczania gruzińskich patriarchów i biskupów. Szerzej na temat polemiki kościelnej ormiańsko-gruzińskiej por. Tamarati, dz. cyt., 228-238; Janin, dz. cyt., 1248-1251.

⁶¹ Por. Janin, dz. cyt. 1249.

miejsce, ale jedynie w jakimś pojedynczym przypadku⁶² i to tylko do 2. poł. VI wieku. Podzielamy w tym względzie opinię Tamaraszwili, który pisze: „Jedność, jaka istniała między dwoma Kościołami Gruzji i Armenii, nie była niczym innym, jak jednością miłości i braterstwa w jednej wierze, między dwoma sąsiadującymi ludami, jak ta, która istniała między Kościołem greckim i Kościołem ormiańskim; słowem, nie polegała ona na sprawowaniu jurysdykcji jednego Kościoła nad drugim, lecz na fakcie wznoszenia wzajemnych modłów w różnych kościołach tych dwóch wspólnot”⁶³.

Owa „jedność” została brutalnie przerwana w końcu VI w., co dało początek niezrozumieniom i wzajemnym niesnaskom, które ciągną się przez wieki i aż po dziś dzień. Przyjmuje się, że w 596 r. na synodzie w Twin ormiański katolikos Abraham uroczyście ekskomunikował Gruzinów, za ich wierność Soborowi powszechnemu w Chalcedonii⁶⁴ i zabronił swym wiernym udawać się w pielgrzymce do Mcchety w celu uczczenia relikwii Krzyża św., tam przechowywanej. Z Mcchety, katolikos gruziński Kwirion (ok. 590-604), odpowiedział równie ostro i zakazał Gruzinom urządzać pielgrzymek do miejsc świętych w Armenii. Cenną wartość historyczną miałby list, który katolikos Kwirion skierował przy tej okazji do papieża Grzegorza I Wielkiego (590-604). Niestety nie zachował się, a wiemy o nim jedynie z listu samego Grzegorza Wielkiego do Kwiriona, będącego odpowiedzią na zaginiony dokument⁶⁵. Z treści listu papieża wynika, że dotarł do Rzymu wysłannik Kwiriona, który jednak zagubił po drodze, w Jerozolimie, list skierowany do papieża. Przekazał on ustnie pytanie zawarte w liście, „czy kapłani i wierni, którzy wpadli w herezje Nestorian muszą być ponownie chrzczeni, gdy wracają do Kościoła katolickiego, Matki wszystkich wybranych, czy też samo wyznanie wiary może ich przyjąć na łono Matki Kościoła”⁶⁶. W odpowiedzi papież wskazuje na samo wyznanie prawdziwej wiary i szeroko wyklada doktrynę o prawdziwym Bóstwie i prawdziwym Człowieczeństwie Chrystusa. Jest to pierwszy znany dokument, świadczący o stosunkach Kościoła gruzińskiego z Rzymem. Zwrócenie się do papieża o radę w tej ważnej domenie teologicznej, związanej z herezją monofizytyzmu, która zagrażała Gruzji od strony sąsiadującego z nią Kościoła ormiańskiego,

⁶² Por. Tamarati, dz. cyt., 236.

⁶³ Por. tamże, 243 (nasze tłumaczenie z francuskiego).

⁶⁴ Kościół ormiański na synodzie narodowym w Wagarszapat (491) potępił IV Sobór powszechny w Chalcedonie (451) i przystał do monofizytyzmu. Według Ormian, w synodzie tym miało brać udział również 22 biskupów gruzińskich, Gruzini zaś twierdzą, że byli to Agowacycy nie należący do ich rasy, por. Janin, dz. cyt., 1250.

⁶⁵ Por. *Epistolae* IX 67, PL 77, 1204, lub CCL 140A, 952. List zaczyna się słowami: „Gregorius Quirico Episcopo et ceteris Episcopis in Hiberia catholicis”. Imię katolikosy występuje w źródłach w różnych formach: Kwirion, Kiuron, Kyrion, Quiricus, Quirinus.

⁶⁶ Tamże, 1205A lub 952: „Sacerdotes ac plebes quae Nestorianae haereseos errore confusae sunt, cum ad matrem electorum omnium catholicam Ecclesiam revertuntur, utrum debeant baptizari, an certe solius verae fidei confessione eiusdem matris Ecclesiae visceribus adiungi”.

świadczy o wielkim autorytecie, jakim cieszył się Kościół rzymski w Gruzji w tym okresie. Potwierdza się przy tym przekonanie, że Kościół gruziński tego okresu pozostawał w jedności z Rzymem, a jedynym elementem „rozpraszającym”, była obiektywna przyczyna ogromnej odległości od Wiecznego Miasta. Tak też, wydaje się, rozumiał odniesienia do Kościoła gruzińskiego papież Grzegorz Wielki, rozpoczynając swój list do katolikosa Kwiriona tymi słowami: „Quia charitati nihil est longe, quos dividunt loca iungat epistola”⁶⁷.

Podczas, gdy w Gruzji wschodniej (Iberii) istniała już od dwustu lat organizacja kościelna, na terenach Gruzji zachodniej, zwanej w źródłach bizantyjskich tego okresu naprzemiennie Kolchidą, Lazyką lub Abchazją, chrzest króla Cate (Catus) w 522 r. zdaje się wskazywać na początek okresu oficjalnego panowania chrześcijaństwa. Miało to miejsce za papieża Hormizdasa (514-532), w którego żywocie znajdujemy te informacje⁶⁸, i wiązało się również z promocją chrystianizmu na omawianych terenach przez cesarzy bizantyjskich Justyna (518-527) i Justyniana (527-565). Z innych źródeł wiadomo jednak, że chodziło tylko o nawrócenie samego władcy, gdyż wśród ludu Lazyki wiara chrześcijańska znana była już od dawna. Świadczy o tym historyk tamtych czasów, Prokopiusz (565), który opisując wojny perskie, donosi, że mieszkańcy Lazyki byli już wówczas jednymi z najwierniejszych wyznawców Chrystusa⁶⁹, że cesarz Justynian odrestaurował Łazom pewien stary kościół, który popadł w ruinę⁷⁰, a także, że posiadali oni nawet w Jerozolimie stare klasztory, które Justynian odnowił⁷¹. Z akt Soboru Nicejskiego (325) wiadomo, że brali w nim udział biskup Trapezuntu, miasta leżącego w strefie wpływów Lazyki, i Pitiuntu na wybrzeżu abchaskim. Należy więc uznać za prawdziwą tezę Tamaraszwili, który twierdzi, iż „w Gruzji zachodniej chrystianizm był już kwitnący w V i VI wieku, i że jego początków należy szukać w czasach dawniejszych”⁷², być może sięgających prawdopodobnej misji św. Andrzeja Apostoła. Zaznaczające się od lat wpływy chrześcijańskiego imperium bizantyjskiego na tych terenach, musiały mieć swoje odniesienie również w aspekcie religijnym. Politycznie zaś Lazyka uczestniczyła w zmaganiach z najazdami perskimi, które nasiliły się szczególnie w latach 583-590 (wojna bizantyjsko-perska) i zakończyły się dopiero po ostatecznej klęsce Persów za panowania cesarza

⁶⁷ Tamże, PL 77, 1204B lub CCL 140A, 952.

⁶⁸ Por. Joannes Zonaras, *Annales* XIV 5, PG 134, 1228. Poza tym w *Officia propria SS. Summorum Pontificum* z 14 sierpnia, pod imieniem tegoż papieża czytamy: „Lazorum rex ac populus ad Christi fidem, eius opera, inductus sit”.

⁶⁹ Por. Procopius, *De Bello Persico* II 28, Paris 1667, 332. O Gruzinach z Iberii mówi nota bene, że ze wszystkich chrześcijan są oni najwierniejsi wobec praw i ceremonii kościelnych por. tamże I 12, s. 244.

⁷⁰ Por. Procopius, *De aedificiis* IV 7, Paris 1663, 435.

⁷¹ Por. tamże V 9, s. 467.

⁷² Por. Tamarati, dz. cyt., 226.

Herakliusza (610-641). Wtedy to również Iberia dostała się pod zwierzchnictwo Bizancjum, a sam cesarz, przybywszy do Gruzji (prawdopodobnie w latach 624-630), położył wielkie zasługi dla restauracji Kościoła po pożodze perskiej⁷³.

Pozostaje kwestia otwarta, od jakiego patriarchatu zależał Kościół Łazyki. Wiadomo jedynie, że po rozgromieniu Persów przez Herakliusza (ok. 628), jeśli nie wcześniej, organizacja kościelna zachodniej Gruzji została poddana jurysdykcji bizantyjskiej⁷⁴. Dokument *Notitia episcopatum*, sięgający w przybliżeniu roku 650 i opublikowany przez H. Gelzera⁷⁵, podaje, że Łazyka tworzyła prowincję kościelną, z metropolitą rezydującym w Fazis (Poti), który rozciągał swą jurysdykcję na czterech biskupów: w Rodopolis, w Saezin, w Petré i w Zigani; jest również mowa o niezależnym biskupstwie w Abchazji. Jurysdykcja Bizancjum nie trwała dłużej, jak prawdopodobnie do końca IX stulecia, po czym Kościół w Gruzji zachodniej przeszedł pod czasową zależność od katolika z Mcchety⁷⁶.

Na koniec naszych rozważań nie sposób pominąć dwóch zjawisk typowych dla tego okresu. Są to pierwsze tłumaczenia Pisma św. na język gruziński wraz z wprowadzeniem tegoż języka do liturgii, jak również początki gruzińskiego monastycyzmu. W momencie przyjęcia chrześcijaństwa Gruzja posiadała już od kilku wieków własny alfabet⁷⁷. Nic więc dziwnego, że prawdopodobnie od pierwszych momentów organizacji kościelnej, tj. od IV wieku, misjonarze starali się przybliżyć ludowi znajomość ksiąg biblijnych w ich języku i wprowadzali do liturgii miejscową mowę. Zachowane na ten temat źródła są znikome. Z IX w. pochodzi dokument zwany *Listem Apostołów* i będący prawdopodobnie kopią tłumaczenia na gruziński Listów apostoelskich, dokonanego mniej więcej w latach 397-398⁷⁸. *Kroniki gruzińskie* wzmiankują, że z woli króla Midrata (434-446) przetłumaczono Ewangeliaz dla jego żony, perskiej księżniczki Sagadukt⁷⁹, przyszłej matki króla Wachtanga Gorgosala (446-499). Być może jest to ten sam Ewangeliaz należący do króla Wachtanga, bogato zdobiony, o którym wiadomo, że król Parsman VI (542-557) ofiarował go mnichowi Ewagrowi z konwentu św. Kio. Nawet jeśli chodziłoby tu być może o tłumaczenie na język perski, to tym bardziej należy przyjąć, że tłumaczenia gruziń-

⁷³ Por. tamże, 227. *Kroniki gruzińskie* podają w tym względzie szczegóły o fundacji nowych kościołów i o ogólnym odrodzeniu chrześcijaństwa.

⁷⁴ Por. Janin, dz. cyt., 1261.

⁷⁵ Por. *Ungedruckte und ungenügend veröffentlichte Texte der Notitae episcopatum Abhandlungen der bayerischen Akademie der Wissenschaften*, München 1900, 542 n.

⁷⁶ Por. Janin, dz. cyt., 1261.

⁷⁷ Ułożony według tradycji w IV w. przed Chr. przez króla Parnawaza, por. Tamarati, dz. cyt., 45-47.

⁷⁸ Manuskrypt zawiera informację, że jest kopią dokumentu sięgającego trzeciego roku panowania cesarza Arkadiusza (395-408), a w imperium zachodnim cesarza Honoriusza (395-423), co odpowiada okresowi 397-398 r., por. tamże, 250.

⁷⁹ Por. Brosset, dz. cyt., 148.

skie były już w użyciu⁸⁰. W każdym razie uczeni są zgodni co do okresu końca IV i początku V w., w którym miano przetłumaczyć pierwsze partie Biblii (głównie Nowego Testamentu) na język gruziński. Najstarsze zachowane rękopisy Pisma św. w języku gruzińskim obejmują Ewangelia z klasztoru w Ksani (VI w.) i z Urnisi (VII w.), Psalterz z konwentu na górze Synaj (VII-VIII w.), i wiele późniejszych, m. in. manuskrypty z klasztoru na Górze Athos (X-XI w.)⁸¹. Trudność dotyczy ustalenia, z jakiego języka dokonywano tych tłumaczeń. Przypuszcza się, że mogły one mieć różne źródła, gdyż najstarsze tłumaczenia wykazują wiele różnic. Wskazuje się głównie na źródła syryjskie, greckie i na pewien wpływ wersji ormiańskiej. Ormianie zaś twierdzą, że to ich język posłużył jako wzorzec dla wersji gruzińskiej.

Jeśli chodzi o początki monastycyzmu, to jeszcze przed omówionym wyżej przybyciem do Gruzji mnichów syryjskich w VI w., którzy położyli fundament pod życie monastyczne tego Kościoła, pierwszy zakonnik gruziński, imieniem Ewagri (345-399), już w połowie IV w. żył w Ziemi Świętej, a następnie przeniósł się do Nitrii w Egipcie⁸². Ewagri, zwany Pontyjskim, pochodził z Iberii. Nie wiadomo jednak czy miał odniesienia z innymi Gruzinami i czy wpłynął na ich monastycyzm⁸³. W V stuleciu Piotr Iberyjczyk działał w Palestynie i został nawet biskupem Majuma w okolicach Gazy. Przypisuje mu się założenie klasztoru gruzińskiego w Mar Saba w okolicach Jerozolimy. Ogólny ruch ludów wschodnich tego okresu w pielgrzymkach do Miejsc świętych w Palestynie sprzyjał rozwojowi klasztorów. Również niektórzy Gruzini przybywali, by osiąść tam i prowadzić życie anachoreckie lub konwentualne. Według cytowanego już Prokopiusza, cesarz Justynian (527-565) miał odbudować konwenty Iberyjczyków w Jerozolimie oraz Lazów w pobliskiej pustyni⁸⁴. Klasztor w Jerozolimie miał powstać za króla Wachtanga Gorgosala (446-499)⁸⁵. Choć prawdziwy rozwój monastycyzmu gruzińskiego przypada na okres późniejszy, możemy jednak podkreślić zaangażowanie Gruzinów w życie monastyczne, właściwie od momentu przyjęcia chrześcijaństwa w IV stuleciu.

Po ciężkich doświadczeniach walk i prześladowań z czasów perskich, jak również po głębokiej ranie, jaką dla rozwoju chrześcijaństwa na ziemiach Zakaukazia zadało zerwanie stosunków z uznanym za heretycki Kościołem ormiańskim, Kościół gruziński znalazł się w początkach VII w. pod opieką chrześcijańskiego Bizancjum. Tego okresu dotyczy również wzmianka o królu Stefanie II (603-613), który według kronik, bardziej niż inni władcy, dbał o religie i o nowe miejsca kultu. Miał on otoczyć murem i rozbudować sank-

⁸⁰ Por. szerzej na ten temat Tamarati, dz. cyt., 250; Janin, dz. cyt., 1275.

⁸¹ Por. Tamarati, dz. cyt., 252.

⁸² Posiadamy na to świadectwo Sozomena, por. HE VI 30, 67, 1384.

⁸³ Por. Špidlik, dz. cyt., 1054.

⁸⁴ Por. Procopius, *De aedificiis* V 9, s. 467.

⁸⁵ Por. Janin, dz. cyt., 1256.

tuarium Krzyża (Dźwari), gdzie Katolikos wraz z klerem gromadzili się w każdy piątek na liturgię wspominającą Wielki Piątek Męki Pańskiej. Podobne zgromadzenie miało mieć miejsce w czwartki w kościele Sioni, a w soboty w kościele episkopalnym w Mcchecie. Tam też miano wspominać wszystkich męczenników okresu perskiego, a w szczególności św. biskupa Abibosa Nekreseli, który „nawrócił wielką ilość mieszkańców gór na wschód od rzeki Aragwi i którego ciało spoczywa w Mcchecie, w kościele episkopalnym, w grobie biskupów”⁸⁶.

Odbudowa struktur kościelnych, poparta również przez cesarza bizantyjskiego Herakliusza w dobie jego wizyty w Gruzji (ok. 624-630), nie mogła jednak przynieść trwałych owoców, gdyż z początkiem lat czterdziestych VII stulecia rozpoczyna się dla Kościoła gruzińskiego tragiczna i nie kończąca się „epopeja” zmagania z agresywnymi wpływami nowej religii islamu. Najpierw była to dominacja Arabów, trwającą prawie przez cztery wieki (VII-X). Później jarzmo tureckich Seldżuków (2. poł. XI w.), fanatyczne szerzenie islamu przez Timura Kulawego (2. poł. XIV w.), wojny z różnymi władcami muzułmańskimi z Azji Mniejszej, Syrii i Azerbejdżanu (1. poł. XV w.), a z kolei równoległe zmagania z szyicką Persją i sunnicką Turcją Osmanów, przy czym te ostatnie trwały praktycznie, z przerwami, aż do czasów sowieckich. Jest rzeczą oczywistą, że Kościół gruziński w sposób szczególny wystawiony był na pastwę religijnej nienawiści i fanatyzmu ze strony bezlitosnych często szerzycieli islamu. Mimo tych zmagania zdołał jednak uchronić wiarę, będąc prawdziwym przedmurzem chrześcijaństwa na muzułmańskich kresach Wschodu. Również dla narodu gruzińskiego był on zawsze niezastąpionym czynnikiem integrującym, który określał tożsamość narodową. I dziś, w swej współczesnej historii, po latach prześladowań w dobie reżimu sowieckiego, odnajduje on swoje miejsce w kulturze i świadomości nowo powstałego, wolnego państwa gruzińskiego, jak również ubogaca powszechne dziedzictwo chrześcijaństwa swą antyczną i przebogatą tradycją.

LE ORIGINI DEL CRISTIANESIMO IN GEORGIA (I-VII SEC.)

(Riassunto)

La Georgia è uno dei pochi paesi che godono della presenza cristiana sin dai primi secoli. Assai ricca e ancora non del tutto conosciuta storia del cristianesimo georgiano fu segnata nel corso dei secoli da una quasi continua lotta di questa piccola nazione per la conservazione della fede e l'indipendenza religiosa nei confronti di

⁸⁶ Por. Brosset, dz. cyt., 232-233 (nasze tłumaczenie z francuskiego). O św. Abibosie zob. wyżej przypis 55.

molteplici pericoli che venivano dai paesi confinanti. L'antica Chiesa georgiana ha resistito davanti a tutte le tempeste e anche oggi, con la sua non indifferente eredità culturale, offre un significativo apporto al tesoro spirituale delle nazioni cristiane. Probabilmente il primo messaggio cristiano vi giunse nell'epoca apostolica ad opera di S. Andrea Apostolo che evangelizzò i territori della Georgia occidentale, lungo la costa orientale del Mar Nero. Anche il fatto più leggendario che storico della tunica di Cristo, che sarebbe stata portata a Mzcheta (antica capitale) dagli Ebrei georgiani nel I sec., ha lasciato indelebili impronte nella storia civile e religiosa del paese. L'ufficiale conversione al cristianesimo avvenne solo nella I metà del IV sec. ad opera di una prigioniera di guerra dalla Cappadocia, chiamata Santa Nino. Il re d'allora, Mirian, domandò all'Imperatore Costantino l'invio dei primi missionari. La tradizione vede negli influssi della Chiesa Antiochena le origini della gerarchia ecclesiastica georgiana. Ma la discussione tra gli storici continua. Già nel 471 la Chiesa georgiana divenne autocefala, con un Cattolicos-Patriarca residente a Mzcheta, di nome Pietro. Come primo Cattolicos di origine georgiana viene riconosciuto Dessaba (542-557). La Georgia occidentale, già sottoposta all'influenza cristiana nel I sec., solo con il battesimo del re Cate nel 522 ricevette ufficialmente il cristianesimo e rimase sotto giurisdizione del Bisanzio fino al IX sec., quando passò alle dipendenze di Mzcheta. La Chiesa georgiana respinse tendenze monofisite e alla fine del sec. VI interruppe tutti i rapporti con la vicina Chiesa armena, che cadde sotto quest'eresia. Le invasioni dei Persi (V-VI sec.) procurarono molti martiri e i monaci siriaci nel VI sec. intrapresero l'opera della rinascita religiosa del Paese e misero basi sotto il monachesimo georgiano, finché non arrivò la tragedia delle invasioni islamiche...

LES ORIGINES DU CHRISTIANISME EN GÉORGIE (IER-VIIE s.) (Résumé)

La Géorgie est un des rares pays qui jouisse de la présence chrétienne depuis les premiers siècles. Très riche et encore non complètement connue, l'histoire du christianisme géorgien fut marquée au cours des siècles par une continuelle lutte de cette petite nation pour la conservation de la foi et de l'indépendance religieuse face aux nombreux dangers qui venaient des pays limitrophes. L'ancienne Eglise géorgienne a résisté à toutes les tempêtes et aujourd'hui encore elle offre, avec sa remarquable hérité culturelle, un significatif apport au trésor spirituel des nations chrétiennes. Probablement le premier message chrétien y pénétra à l'époque apostolique par l'action de saint André Apôtre, qui évangélisa les territoires de la Géorgie occidentale, le long de la côte orientale de la Mer Noire. Aussi le fait plus légendaire qu'historique de la tunique du Christ, laquelle aurait été amenée à Mtzkhéta (ancienne capitale) par les Juifs géorgiens au Ier siècle, a laissé d'indélébiles empreintes dans l'histoire civile et religieuse du pays. La conversion officielle au chris-

tianisme arriva seulement dans la Ier moitié du IVe siècle par l'action d'une prisonnière de guerre de Cappadoce, appelée Sainte Nino. Le roi d'alors, Mirian, demanda à l'Empereur Constantin l'envoi de missionnaires. La tradition voit dans l'influence de l'Eglise d'Antioche les origines de la hiérarchie ecclésiastique géorgienne. Mais la discussion entre les historiens continue. Déjà en 471 la Géorgie devint autocéphale, avec un Catholicos-Patriarche résidant à Mtskhéta, appelé Pierre. Pour le premier Catholicos d'origine géorgienne on reconnaît Dessaba (542-557). La Géorgie occidentale, déjà soumise à l'influence chrétienne au Ier siècle, seulement avec le baptême du roi Cate en 522 reçut officiellement le christianisme et resta sous la juridiction de Byzance jusqu'au IXe s., quand elle passa sous la dépendance de Mtskhéta. L'Eglise géorgienne repoussa les tendances monophysites et à la fin du VIe s. interrompit tous les rapports avec l'Eglise arménienne voisine qui tomba sous cette hérésie. Les invasions des Perses (V^e –VIe s.) firent beaucoup de martyrs et les moines syriens au VIe s. entreprirent l'œuvre de renaissance religieuse du pays et établirent les bases du monachisme géorgien, jusqu'au moment où arriva la tragédie des invasions islamiques...